

Ангъни Бийвър

СТАЛИНГРАД
СЪДБОВНАТА ОБСАДА
1942–1943

София, 2018

Преводът е направен по
Antony Beevor
Stalingrad: The Fateful Siege, 1942–1943

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

Copyright © Ocito Ltd, 1998, 2011

© Мария Кондакова, превод, 2018
© Издателство „Изток-Запад“, 2018

ISBN 978-619-01-0328-8

АНТЪНИ БИЙВЪР

СТАЛИНГРАД

СЪДБОВНАТА | 1942
ОБСАДА | 1943

Превод от английски
Мария Кондакова

Съдържание

Предговор към настоящото издание	9
Предговор	15

Първа част

„Светът ще затаи дъх!“

1. Двустрият меч на Барбароса	21
2. „Няма нищо невъзможно за германския войник!“	28
3. „Разбийте вратата и цялата прогнила постройка ще рухне!“	36
4. Гибелната дързост на Хитлер: отложената битка за Москва.....	45

Втора част

„Барбароса“ – втори опит

5. Първата битка на генерал Паулус	63
6. „От колко земя се нуждае човек?“	78
7. „Нито крачка назад“	91
8. „Стигнахме Волга!“	106

Трета част

„Съдбовният град“

9. „Времето е кръв“: септемврийските битки	125
10. Rattenkrieg.....	143
11. Предатели и съюзници	177

12. Крепости от руини и желязо	195
13. Последният шурм на Паулус	213
14. „Всичко за фронта!“	223

Четвърта част Капанът на Жуков

15. Операция „Уран“	239
16. Маниакалното упорство на Хитлер	262
17. „Крепостта без покрив“	272
18. „ <i>Der Manstein Kommt!</i> “	283
19. „Коледа по немски“	300

Пета част Покоряването на Шеста армия

20. Въздушният мост	319
21. „Капитулацията изключена“	335
22. „Германският маршал не се самоубива с ножичка за нокти!“	354
23. „Спрете да танцувате! Сталинград е паднал“	372
24. Градът на мъртвите	381
25. Мечът на Сталинград	391

Приложение А.

Германски и съветски боен състав, 19 ноември 1942 г.	405
---	-----

Приложение Б.

Дебатът за статистиката: числеността на Шеста армия в „котела“	411
--	-----

Препратки	413
-----------------	-----

Бележки за източниците	415
------------------------------	-----

Избрана библиография	440
----------------------------	-----

Показалец	447
-----------------	-----

Списък на илюстрациите	454
------------------------------	-----

Списък на картите

1. Операция „Барбароса“, юни–декември 1941 г.	20
2. Операция „Синьо“, лятото на 1942 г.	62
3. Германската атака срещу Сталинград, септември 1942 г.	124
4. Операция „Уран“, ноември 1942 г.	242
5. Операция „Зимна буря“ и Операция „Малък Сатурн“, декември 1942 г. ...	286
6. Операция „Обръч“, януари 1943 г.	338

Предговор към настоящото издание

„В нашия архив имаме едно просто правило – каза ми полковникът в руското Министерство на отбраната, когато започнах да събирам материал за тази книга през 1994 г. – Кажете ни темата и ние избираме папките.“ Веднага разбрах, че няма смисъл да възразявам. Макар че Руският държавен архив беше отворен за чужди изследователи през 1991 г., военните създаваха спънки. Накрая, след натиск от правителството на Елцин, ЦАМО – архивът на военното министерство в Подолск – трябваше да отстъпи. Имах късмета да бъда един от първите чужденци, които получиха достъп по новите разпоредби. „Е, както знаете, пиша за Битката при Сталинград – отговорих аз. – За да ви дам представа от какъв вид материали се интересувам – открих, че най-интересните свидетелства в германските военни архиви във Фрайбург са тези на външни наблюдатели, лекари и свещеници.“

„В Червената армия няма свещеници“ – засмя се от сърце полковникът, размахвайки пръст срещу мен.

„Разбира се, но какво ще кажете за политическите офицери? Търся такъв тип материали, които да предават реалната картина на войнишкия живот по време на битката.“

„Значи докладите на политическия отдел – каза той замислено. – Ще видим.“

Пет месеца по-късно, когато с моята преводачка д-р Люба Виноградова най-сетне бяхме допуснати в архива в Подолск, тези обемисти доклади далеч надхвърлиха всичките ми очаквания. Почти всяка нощ по време на битката, от последните дни на август 1942 г. до края на годината, политическият отдел на Сталинградския фронт е изпращал по въздуха до Москва подробни отчети, каквито обикновено не се откриват никога във военните дневници. Те бяха адресирани до Александър Шчербаков, главния комисар на Червената армия в Москва. Един дневен отчет обхващаше между дванайсет и двайсет и четири страници. Нямахме никакво пропагандно лустро – удивителна рядкост в архипелага на съветските архиви. Сталин е бил толкова загрижен за изхода от битката, че е искал пълната истина. Тези документи бяха точно това, което търсех.

Имах невероятен късмет с момента, който бях избрал. За съжаление по-луотвореният прозорец вече е почти съвсем затворен. През 2001 г., скоро след като приключих с проучванията за следващата си книга, „Берлин: разгромът“, шведският историк Ленарт Самуелсон ми се обади, за да ми каже, че ФСБ (новото име на КГБ) е започнала да проверява регистрите на архивите, за да разбере кои точно папки се проучват от западни историци. Няколко месеца по-късно Катрин Меридейл, специалистка по нова руска история, която по онова време работеше в Москва върху следващата си книга, ми каза, че дори не са я пуснали в Подолск и че определено събират централизирана информация за чуждите изследователи. Фактът, че вече имаше компютри за следене на чуждите изследователи, а нямаше пари за създаване на единен компютърен каталог на архива, казваше много за ситуацията.

Сталинград, като синоним на съветския героизъм, е особено чувствителна тема. Това важи с особена сила днес, когато Кремъл и всъщност почти всички политически лагери искат да използват Жуков и Червената армия (неосквернена от сталинизма, защото е пострадала от чистките) като символи на руското единство и величие. Скоро се научих, когато разговарям с ветерани, да избягвам да затъвам в политически спорове. Един намек за критика срещу Сталин, и дори и най-големите антисталинисти сред тях заемаха отбранителна позиция. Критиката срещу Сталин, великия вожд от войната, сякаш поставяше под съмнение тяхната саможертва.

Проучването в Германия беше много по-просто, но ми поднесе неочаквани изненади. В Държавния военен архив във Фрайбург им Брайсгау не се надявах да намеря нещо кой знае колко повече от статистика и сухо описание на събитията от оцелелите военни дневници и документи. Те са били открити със самолети, преди руснаците да превземат летищата на обкръжената Шеста армия на Паулус. Само че дори данните от квартирмайлера – заявките за провизии – разкриха един слабо познат аспект на битката: факта, че във Вермахта са служили голям брой съветски граждани.

Пак в архивите във Фрайбург открих неочаквано богатство от материали за морала на войските и условията, в които са живели – било то описания от лекари, обичайно проникателни наблюдатели на човешкото страдание, или от германски военни свещеници. Имаше също и дебела папка с преписи от повече от сто писма, написани до съпруги или родители в средата на януари 1943 г. от войници, които са знаели, че за последен път изпращат вест на близките си, защото в този момент Червената армия приближава летището при Питомник. Тези писма са прехванати и задържани по заповед на Гьобелс, който иска да ги използва като основа на героичния разказ за германската саможертва – план, от който скоро се отказва. Този материал, който е инте-

ресен показател за различните емоционални състояния – поразителен е контрастът между съдържаност и приповдигнатост, – е нещо, от което германските историци са се възползвали учудващо малко, освен може би за да докажат, че писмата, цитирани в големия бестселър от 50-те години „Последни писма от Сталинград“, почти със сигурност са фалшификати.

В друг раздел на архива открих доклади, които офицерите и войниците, евакуирани по въздуха от „котела“ (т.е. обкръжението), е трябвало да напишат. Тези мъже, обикновено по двама от дивизия, са най-вече хората, избрани за „Ноевия ковчег“ на Хитлер. Неговата идея е била да заличи катастрофата при Сталинград, като създаде нова Шеста армия със символично „семе“ от старата. Техните лични рапорти, написани почти веднага след пристигането, ми се сториха особено ценни, като се има предвид в какви обстоятелства са написани. Авторите им не са се страхували от старшите офицери. Знаели са, че офицерите, които искат от тях тези доклади, отчаяно се нуждаят от надеждна информация за случилото се, а и те самите явно са изпитвали нужда да свидетелстват правдиво от чувство за дълг към всичките си другари, които са останали там.

Обърканата смесица от облекчение и вина у всички, които са били евакуирани, е много впечатляваща. Най-интересно ми беше всъщност да откроя, че офицерите, изведени на свобода от адското обкръжение, не обвиняват пленените генерали, като например генерал Зайдлиц-Курцбах, които са минали на руска страна в напразен опит да започнат революция срещу Хитлер. Те разбират гнева на онези пленени старши офицери, които са се чувствали предадени от Хитлер и виновни, че на свой ред са убедили войниците си да продължават безсмислено борбата. Когато разговарях обаче с по-младши офицери, взети в плен след капитулацията, които някак си бяха преживели годините в съветски трудови лагери, открих, че те още не могат да простят на генералите, влезли в сътрудничество с онези, които са ги пленили.

Интервютата с ветерани и очевидци, особено взети повече от 50 години след събитията, понякога заслужават забележително малко доверие, но когато се използват заедно с достоверни източници, тези сведения могат да разкрият изключително много. Имах особено голям късмет да се свържа с няколко офицери от щаба на Шеста армия, които са били евакуирани по заповед на Паулус непосредствено преди края. Генерал Фрайтаг фон Лорингхофен, когото интервюирах в Мюнхен, е също така и танковият командир, който пръв е стигнал до Волга в североизточния край на Сталинград през август 1942 г. Още по-важен беше Винрих Бер, който искаше да даде възможно най-ясна картина. Той ми разказа истината за своята мисия през януари 1943 г., когато е бил изпратен от Паулус и фелдмаршал фон Манщайн при Хитлер, за да се опита да го убеди да даде разрешение на Шеста армия да се предаде.

Сутринта, когато Бер ми разказа за неговата среща с Хитлер в присъствието на офицерите от щаба в бункера край Растенбург, беше най-интересната в живота ми.

Без съмнение най-нелеката задача, докато пишех за Сталинград, беше да дам някакъв отговор на онзи фундаментално труден въпрос: дали Червената армия е успяла да устои въпреки всички очаквания благодарение на искрената си храброст и саможертва или заради заградителните отряди на НКВД и Комсомола и постоянната заплаха от екзекуция от специалните подразделения? Не може да се каже със сигурност дали войниците, които са се поддали на паниката на ранния етап от битката в края на август и през септември, са били малцинство или мнозинство. През този ранен период, преди Политическият отдел на Сталинградския фронт да реши, че може да направи онова зловещо заявление от 8 октомври: „пораженските настроения са почти елиминирани и случаите на предателство намаляват“, е възможно те да не са били малцинство. И в двата случая обаче не можем да се съмняваме в удивителната твърдост на много, ако не и повечето, червеноармейци да отстояват своите смаляващи се позиции на западния бряг на Волга. Подобен подвиг не е извършвала нито една западна армия през Втората световна война; всъщност единственото, което може да се сравни с него, е ужасяващата саможертва на французите при Вердюн.

Този дебат е във всеки случай по-важен, отколкото изглежда на повърхността. Младите руснаци днес не могат да проумеят страданията от Втората световна война, както разпалено твърдеше онзи полковник във влака за Волгоград. А ако те не могат да го разберат, как тогава младите европейски и американски историци ще могат да схванат подобни неща в бъдеще? Ще се опитат ли да анализират броя на партийните членове или комсомолците, социалния състав на войската – интелектуалци, фабрични работници или селяни, – да ги класифицират по възраст и семейно положение и да оформят заключенията си почти изключително въз основа на архивната статистика? Е, отговорът е, че няма да могат. Съветската система, за разлика от бюрократичния Вермахт, просто не е обръщала внимание на личните детайли на своите войници. Подобна информация е била регистрирана само когато НКВД започне да подозира някого в „измяна към Родината“.

Скоро след като тази книга беше публикувана през 1998 г., се разгоря оживен дебат, предизвикан от книгата на Дейвид Гланц „Най-голямото поражение на Жуков“*. Гланц беше разкрил факта, че Червената армия е пред-

* David Glantz, Zhukov's Greatest Defeat. – Б.п.

приела Операция „Марс“ – мащабна, но катастрофална атака срещу германския клин около Ржев през ноември 1942 г., съвпаднала с голямата контраатака, Операция „Уран“, за обкръжаване на германската Шеста армия при Сталинград. Авторът явно беше направил значителен принос към историографията на войната на Източния фронт, насочвайки вниманието към това ужасно кръвопролитие, срамно законспирирано от ръководството на Червената армия. Неговата теза повдигна някои съществени въпроси във връзка със Сталинградската битка. Дали Операция „Марс“ на север е била просто тактически ход за отвлечане на вниманието, който да подпомогне Сталинградската офанзива? Или е била замислена като алтернативна операция, също толкова важна като „Уран“ на юг в района на Сталинград? Ако е вярно, това би означавало, че цялата Сталинградска кампания се нуждае от сериозно преосмисляне.

Гланц, вероятно увлечен от значимостта на своето откритие, стига до убеждението, че генерал Жуков е поел пълната отговорност за Операция „Марс“, като е оставил генерал Василевски да планира голямото обкръжение около Сталинград. Започнах да изпитвам сериозни съмнения в неговата теза, след като се консултирах с двамата най-авторитетни изследователи на темата, покойния професор Джон Ериксън и професор Олег Ржешевски от Руската академия на науките (който, преди да се почувства обиден от моята книга за Берлин, по онова време ми оказваше голяма подкрепа в работата ми по темата за Сталинград). Ржешевски явно не беше съгласен дори с основната оценка за Операция „Марс“ като катастрофална във всяко отношение. В речта си на семинара за Сталинград на 9 май 2000 г. в Лондон той заяви: „Главната задача на операцията [„Марс“] е постигната, защото нито една [германска] дивизия не се придвижва от централната част на фронта към южната.“

В разговори по-късно професор Ржешевски подчерта особено силно, че Василевски изобщо не може да се смята за оперативен командващ на „Уран“, тъй като всяко решение е трябвало да бъде съгласувано със съветския генерален щаб, Ставката, което на практика означава самия Сталин. Това гледище се подкрепяше и от Джон Ериксън, който казва, че „нито Василевски, нито Жуков са имали прерогативите на командващ“ и като представители на Ставката функцията им е била просто „да информират Сталин“. Фактът, че Василевски не разполага с щаб, определено потвърждава, че ролята му е била такава.

Прегледах отново и оригиналната статия, която описва подробно движенията на Жуков през периода, предхождащ двете операции. Дневникът на Жуков показва убедително, че той е посветил много повече време на планирането на Операция „Уран“ около Сталинград, отколкото на „Марс“ на Калининския фронт. От 1 септември до 19 ноември 1942 г. включително

Жуков е прекарал 19 дни в Москва, само осем и половина дни на Калининския фронт и най-малко петдесет и два и половина дни на Сталинградската ос.* Този подчертан дисбаланс категорично опровергава теорията, че Жуков е бил „завладял“ от Операция „Марс“ и че Василевски е бил нещо като независим върховен командващ на Операция „Уран“ на юг. Той е също така показателен за приоритета на „Уран“ пред „Марс“ по отношение на планирането.

Професор Ржешевски по-късно ми изпрати копие от материалите на Руската асоциация на историците на Втората световна война по целия този въпрос. Макар и да хвалят Гланц за целия му труд да разкрие толкова много подробности за Операция „Марс“, тяхното общо заключение си остава, че „Уран“ отначало докрай е бил замислян като основна операция, а „Марс“ е отвлечащ удар. Според тяхното виждане основният показател са артилерийските боеприпаси, отпуснати съответно за двете операции. За Операция „Уран“ са получени с 80% повече муниции на оръдие в сравнение с „Марс“. Те смятат, че сам по себе си този факт е достатъчно убедителен. Ясно е, че въпросът изисква много повече работа, но се боя, че това ще е изключително трудно при липсата на достъп до съответните документи в Подолск.

Сталинград е важен не само като големия символ на съветския героизъм през Втората световна война. Той е и психологическата преломна точка на войната. (Геополитическият прелом се е случил по-рано, през декември 1941 г., с отблъскването на хитлеристките сили от Москва и влизането на Америка във войната.) Затова новината за капитулацията на Паулус обикаля мълненоно света, убеждавайки най-после хората навсякъде, че нацистите няма никога да победят. Германците също са внезапно принудени да се изправят пред истината за своето бъдеще. И до днес на сградата на Райхстага могат да се разчетат надписите на кирилица, надраскани от войници: „Сталинград–Берлин“.

Антъни Бийвър
септември 2010 г.

* За движенията на маршал Жуков вж. Исаев, С. И., „Вехи фронтового пути“, ВИЖ, 10 октомври 1991 г., с. 22–25.